

Simposi Internacional “Paisatge, Agricultura i Dona”

La Cartoixa d’Escaladei, Priorat, 9 i 10 de maig del 2019

En un món globalitzat, en què la subsistència de les identitats col·lectives i la necessària connexió i intercanvi malden per conuiu, existeixen models agraris resilients que, des de la tradició i la innovació, posen de manifest la viabilitat de sistemes que s’adeqüen a la idiosincràsia dels territoris i procuren una vida digna a les persones que els habiten i els construeixen dia a dia. Són models en els quals la relació directa entre les persones i el seu entorn és ancestral, present i viva, i on el paper de la dona té una importància cabdal, tant en la pràctica quotidiana com en la transmissió de sabers.

Al llarg de dos dies la Cartoixa d’Escaladei va acollir vora dues-centes persones que van participar en el primer Simposi Internacional “Paisatge, Agricultura i Dona” i van poder escoltar una quinzena de ponències vinculades als valors dels paisatges agrícoles respectuosos amb la idiosincràsia del territori, a models agraris per a paisatges resilients i viables, a projectes cooperatius agraris que apoderen les dones, a la idea de governança, que suggereix noves relacions amb els poders polítics i institucionals en aquests indrets...

El Simposi pretenia crear lligams entre paisatges, iniciatives i projectes d’arreu del món que treballen per al reconeixement d’aquests models agrícoles, la seva viabilitat i la salvaguarda de l’insubstituïble capital biocultural que representen.

Alguns dels grans temes que van recórrer i marcar el simposi, així com les idees i els projectes transversals per refermar uns valors i models per al futur, són els següents:

1. Els valors d’un paisatge. L’agricultura de petita escala.

El Simposi es va centrar en el model agrari de petita escala, que implica una relació amb la terra continuada, artesana, minuciosa, coherent i fidel. L’agricultura de petita escala és molt rellevant al món, tot i que els grans poders econòmics la considerin marginal i no rendible. Cal, però, tenir en compte dues consideracions exposades: els paisatges agrícoles rurals (fruit de la interacció entre persones i natura) són els més extensos de la terra, i alhora continuen sent el graner de la humanitat, amb la qual cosa són indispensables avui dia per a la supervivència, la salut i el benestar.

Joan Reguant, coordinador de la candidatura del paisatge Priorat-Montsant-Siurana a Patrimoni Mundial de la UNESCO i president del Comitè Nacional Andorrà de l’Icomos, va destacar la importància fonamental de l’agricultura de petita escala, tot ressaltant-ne els valors intrínsecs que la conformen, i entre els quals són determinants l’actitud, el compromís i l’escala de valors que defineixen la relació entre la terra i les comunitats que la conreen. És a dir, tot i que puguin compartir un context cultural determinat, els paisatges agraris són diversos en funció de la relació que s’estableixi amb la terra, fins al punt de generar models agraris completament contraposats.

2. Els valors del paisatge del Priorat

En el cas del Priorat, els dotze anys de treball de la candidatura a Patrimoni Mundial de la UNESCO han afavorit l'autoestima de la població local i han permès l'anticipació a possibles problemes: els prioratins han definit el futur que volen i han identificat les amenaces que planen sobre el seu paisatge. Avui el paisatge és en el centre del debat, en projectes, en la planificació i també a les escoles. I això és important, perquè l'agricultura és l'activitat principal de la comarca.

El Priorat té un model de paisatge agrari real, creïble i coherent, en tant que és un model que no enganya: allò que es veu és allò que hi ha. És un model amb continuïtat: del neolític fins avui l'activitat principal ha estat l'agricultura. És un mosaic de policultiu. I alhora és un paisatge nítid, que es pot llegir perfectament i que n'explica la seva història. Un paisatge que ha sabut harmonitzar la tradició amb la innovació i preservar els valors mediambientals, socials i paisatgístics.

La seva qualitat paisatgística excepcional li permet fer front als desafiaments del futur. És un territori que no té condicionants severs, perquè ha preservat els valors fonamentals i una agricultura de petita escala i de producció artesanal que encara és viva. Avui dia el repte és seguir implantant un model de gestió que vetlli perquè aquests valors no es malmetin. El paisatge agrari de petita escala ha de continuar essent el paisatge de futur del Priorat, després que hi hagi hagut una presa de consciència d'allò propi, del "nosaltres".

3. Un nou model de gestió i noves formes de governança

Un model de gestió transversal, on hi hagi representats tots els actors i d'una forma horitzontal implica un nou concepte de governança. Implica l'aprenentatge d'un nou repartiment de papers. La política clàssica ha d'aprendre a trencar la jerarquia, a cedir poder a la ciutadania.

En el cas del Priorat, gestionar un territori divers i gran com és el cas –en relació amb altres béns ja inscrits a la llista de patrimoni mundial o que aspiren al reconeixement de la UNESCO– requereix la participació màxima dels veïns del territori, amb l'objectiu d'atomitzar els esforços i repartir els compromisos. Això comporta sumar intel·ligències, alhora que recursos humans i materials. Cal implicació a tots els nivells i implantar una gestió complexa, a l'alçada de les característiques del territori que es vol gestionar. La complexitat no ha de ser vista com un hàndicap, sinó com una virtut. Els ponents van fer palesa la necessitat de constituir un òrgan estable, sòlid i divers –en el qual hi encaixin una xarxa àmplia d'administracions i la societat civil– imprescindible com a motor d'aquesta governança continuada d'un sistema complex.

Aquestes noves formes de governança que reclamen els nous temps també van ser reclamades per Wendy Cruz, representant de Via Campesina d'Honduras. Cruz va reivindicar processos de governança inclusivament, amb una implicació social real, la participació de les dones, una informació adequada a la població i polítiques públiques de desenvolupament rural, sobirania alimentària i equitat de gènere.

Ferran Mestres, dinamitzador del Fòrum agrari, va parlar d'aquest organisme de nova creació, que forma part de l'ens de gestió del paisatge agrari. El Fòrum agrari es concep com una eina de nova governança, que es planteja objectius i reptes com ara: el relleu agrari, la participació, l'aprofitament i optimització de les infraestructures que ja existeixen, la sinergia entre les iniciatives ja engegades i el foment de l'economia col·laborativa.

Encara en l'àmbit de la governança, Mirene Beguiristain, doctora en economia de la Universitat del País Basc, va posar l'accent en la necessitat que la presa de decisions sigui democràtica, en la participació pública i en el reequilibri de les relacions de poder. Entre els reptes imminents que va plantejar hi ha el de la creació d'un sistema alimentari en l'espai local amb estructures de participació real. Davant la necessitat de desconstruir les relacions de poder i de construir noves aliances, va advertir de la dificultat d'incorporar els diferents actors que conviuen en un espai determinat i de la necessitat de redefinir els rols amb l'objectiu de generar models i decisions de qualitat (no donant per fet que el rol de les institucions és inflexible). Beguiristain va definir una bona governança avui dia com a reflexiva, adaptativa i efectiva a molts nivells.

Marina Vilaseca, sòcia fundadora de la cooperativa "L'Arada, Creativitat Social", va destacar la importància del treball en xarxa amb una gran diversitat d'agents locals, com "la base per a la construcció d'iniciatives amb repercussions sostenibles de transformació social". La participació real (o implicativa) i l'apropiació col·lectiva i compartida dels projectes són clau per a una governança efectiva.

4. L'agroecologia

El concepte d'agroecologia va ser molt present en el simposi, tot partint dels problemes agrícoles actuals d'Europa: l'ús excessiu d'insecticides i pesticides, l'escàs pressupost destinat a l'agricultura i al cultiu agrari, una població amb un problema ja greu de sobrepès i obesitat...

En aquest sentit, Georges Felix, d'Aroecology Europe, va destacar que, avui dia, l'alimentació i l'agricultura depenen dels mercats de productes bàsics, productes químics i petroli, monocultius i especialització, finançament global i matèries primeres barates. En aquest context de crisi apareixen alternatives en l'àmbit de l'alimentació (del pagès al cuiner), que impulsen valors de dignitat, solidaritat, autonomia i justícia. I és en aquests valors en els quals es fonamenten els principis de l'agroecologia i la sobirania alimentària.

L'agroecologia afronta la perspectiva ecològica, socioeconòmica i política d'una manera integrada. Incorpora conceptes com ara la biodiversitat, el reciclatge de nutrients, la resiliència contra el canvi climàtic, la diversitat i les sinergies. Planteja un redisseny del paisatge perquè no calgui importar productes de fora, i impulsa les polítiques públiques i els processos de governança horitzontals. L'agroecologia comporta un moviment de camperols i ciutadans que lluiten per uns sistemes alimentaris més sostenibles i estableixen xarxes per aprendre i créixer. I l'agroecologia és un mitjà per aconseguir la sobirania alimentària.

Des d'aquesta perspectiva, la vitivinicultora Sara Pérez, va afirmar que "l'agroecologia ha de ser entesa com una manera de viure, que posa al mateix nivell la responsabilitat mediambiental i la social, amb la qual cosa cal que considerem prioritàries les necessitats i els mercats locals des de tots els punts de vista, tant productius com laborals i comercials".

5. L'apoderament de la dona en el món agrari

El simposi va voler donar visibilitat i veu a tot un seguit d'experiències d'arreu del món en les quals la dona és l'eix central del món agrari. Es va posar l'accent en l'apoderament de les dones a partir de l'activitat agrària, la seva tasca en la transmissió de coneixements, la gestió i independència econòmica que li suposa, la salut familiar que se'n deriva, el respecte mediambiental des del qual treballa, etc.

Isabelle Anatole-Gabriel, responsable de la Unitat d'Europa i Amèrica del Nord del Centre del Patrimoni Mundial de la UNESCO, va exposar els nous valors que de mica en mica van influir en la valoració dels paisatges culturals i agrícoles: d'una banda, la sostenibilitat i, de l'altra, la igualtat de gènere. Diversos estudis mostren que les dones del món agrari formen part del col·lectiu de les persones més pobres del món: el 66% són pobres i gairebé el 20% se situen en la pobresa extrema. També es demostra que la dona inverteix els guanys que obté del seu treball en salut i educació per a la família.

Sara Pérez també va posar l'accent en la perspectiva de gènere, en constatar que aquesta visió integral de l'agroecologia ha de tenir present el rol de la dona. Tenint en compte que en el món rural, tradicionalment, el patrimoni i la terra eren per als fills mascles, "la irrupció de les dones també pot representar noves maneres de fer, sense lligams, des de la llibertat absoluta que tenen aquells actors de qui no esperes res".

Des de Cuba, Nidia Cabrera Huerta, administradora del Paisaje Cultural "Valle de Viñales", va explicar que en aquest territori es du a terme un treball per incorporar la igualtat de gènere en les cooperatives (on es manté la masculinització dels càrrecs) mitjançant la formació. Alhora, va recordar que les dones en l'àmbit rural encara tenen una doble responsabilitat: la familiar i la laboral. També va destacar un altre aspecte cada cop més comú en el món rural (sobretot en l'uropeu): el procés d'envelliment de la dona rural i la dificultat de relleu en les activitats agràries, a partir del moment en el qual les dones amb estudis tenen tendència a abandonar el camp.

Des del Marroc, Amal el Hantati, presidenta de la cooperativa de dones de l'oli d'Argan, va reivindicar la importància d'organitzar i fer visible el treball de les dones. En el seu cas, això ha estat possible gràcies al treball cooperatiu. A la visibilització d'aquest treball, s'hi ha sumat que cada cop són més dones les que s'hi poden guanyar la vida i que, a sobre, ho fan capitalitzant coneixements tradicionals. Moltes de les dones que treballen en el projecte tenen estudis, però no trobaven feina. La cooperativa ha estat la fórmula que els ha donat la possibilitat de tenir un lloc de treball i de millorar l'estat socioeconòmic de les seves famílies i del seu entorn rural.

Tot plegat, doncs, apunta que l'apoderament de les dones rurals podria permetre millorar la qualitat de vida de les famílies i de tota la comunitat, i així també el reconeixement social de les dones i l'assoliment d'uns drets bàsics que ara, en molts països, pel fet de ser dones no tenen garantits. Són projectes d'acció local que busquen una manera de fer diferent, des dels valors de la sostenibilitat, el respecte per l'entorn, el compromís social, la solidaritat...

En aquest sentit, va ser el 2005 que 25 dones marroquines van crear la cooperativa de dones de l'oli d'Argan, situada en un poble a 17 quilòmetres d'Essaouira, la ciutat més coneguda d'aquest territori. No els va ser fàcil, ja que els homes s'oposaven a que la dona treballés fora de casa, però elles van perseverar, fomentant valors socials, culturals i ecològics, i a partir de la bona governança i el repartiment per igual dels beneficis. Avui són 70 dones les que conformen la cooperativa, que permet una millora socioeconòmica de les cooperativistes –que assoleixen un nou rol social i el seu poderament– i evita que les dones abandonin el món rural. No hi ha èxode rural en aquesta zona, van explicar les ponents.

L'associació Vía Campesina és un moviment internacional que coordina organitzacions camperoles, petits i mitjans productors, dones rurals, comunitats indígenes... Wendy Cruz, de Vía Campesina a Hondures, va reivindicar el paper de les dones com a garants de l'alimentació de les famílies i del cultiu de la terra, a més de realitzar també les tasques domèstiques. Però el treball d'aquestes dones rurals es troba invisibilitzat, tot i que les dones a Hondures representen el 70% de la mà d'obra al camp i el 90% del subministrament d'aliments a la llar; entre el 70% i el 80% de les dones són les responsables de la producció familiar i de la venda; el 80% de les dones participen en l'emmagatzematge i transport dels productes agraris; i el 90% de les dones fan tasques de preparació de la terra. Malgrat totes aquestes dades, no se les té en compte.

Les cooperatives Bi-Songo de Burkina Faso són cooperatives de dones que tenen per objectiu la conservació i la preservació de terres, la transmissió de coneixements bioculturals, el respecte mediambiental, l'escolarització dels infants, la sanitat, la formació de joves en el treball agrícola... Cultiven la mantega de Karité i altres productes. Hi ha 1.500 dones vinculades al projecte. Els seus productes tenen el segell Bio i treballen amb els valors de l'agroecologia. Treballen 37 hectàrees de bosc, les quals actualment es troben amenaçades per pràctiques agressives i no sostenibles (desposseïció de terres, monocultiu, tractaments químics intensius...).

"L'Arada, Creativitat Social", amb seu i centre d'operacions a la comarca catalana del Solsonès, és una cooperativa de treball d'iniciativa social especialitzada en la promoció local i comunitària de zones rurals i barris desafavorits, des d'una vessant integral o des d'àmbits específics (cultural, social, econòmic, ecològic). Partint de la necessitat d'intervenció, i amb metodologies participatives, es desenvolupen projectes que es construeixen des de la diversitat social i a través de la creació de xarxes locals de col·laboració. Alguns exemples són la promoció ocupacional de les dones en l'oferta de serveis a les persones, la promoció turístico-cultural col·lectiva d'un territori, o la recuperació de la memòria popular com a eina d'intervenció social i promoció cultural i

econòmica. Això permet que els projectes es desenvolupin sempre adaptats al territori, a la seva identitat, realitats i voluntats.

6. Els bancs de terres

El despoblament, l'abandonament de la terra i la falta de relleu generacional en el camp són problemes comuns en el món rural. Per combatre aquestes dinàmiques, els bancs de terres s'han convertit en una experiència que ha pres forma en diversos llocs, tant de Catalunya com d'Espanya.

És per això que el simposi va comptar amb la presència d'un parell d'experiències d'aquest tipus: O Banco de Terras de Galicia, fundat el 2007 i plenament consolidat, i el Banc de Terres del Priorat, que tot just ha començat a caminar. La diferència essencial entre tots dos rau, d'entrada, en el seu impuls i gestió. Mentre que el Banco de Terras de Galicia és una eina d'àmbit nacional creada pel govern gallec i dependent de la Conselleria de Medi Rural de Galícia, en el cas del Priorat és un projecte d'àmbit comarcal, que orgànicament pertany al Consell Comarcal del Priorat.

Actualment, el Banc de terres de Galícia té unes 12.000 finques, de les quals unes 3.000 estan arrendades o en procés d'arrendament. La gran majoria de les parcel·les són de titularitat pública. La funció principal del banc de terres és la dinamització i la mediació entre les persones propietàries i aquelles que necessiten terra, així com donar garanties, confiança i seguretat en la gestió i l'ús de les parcel·les.

En el cas del Priorat, el banc de terres es crea amb la finalitat d'esdevenir un servei de dinamització i suport a la gestió de l'espai agrari. S'està creant una base de dades de finques susceptibles de ser aprofitades i de persones que volen recuperar-les, i es dissenyen eines d'acompanyament per al sector agrari. Una iniciativa considerada fonamental en una comarca rural i envellida, on la continuïtat de l'explotació agrícola és essencial. El banc de terres esdevé una eina més en el sistema de gestió comarcal que, en l'àmbit agrícola, treballa de forma coordinada amb el Fòrum agrari.

7. El Turisme, també sostenible

El tema de la gestió del turisme massiu també va aparèixer en el simposi. La preocupació al respecte va quedar clarament de manifest amb la intervenció de la ponent cubana, Nidia Cabrera Huerta, que va exposar que abans que fos declarat paisatge cultural agrícola del Patrimoni Mundial, el Valle de Viñales el visitaven uns 30.000 turistes anualment. Un cop declarat Patrimoni Mundial, cada any en rep 600.000.

La necessitat de gestionar aquests fluxos i d'analitzar la capacitat de càrrega dels diversos territoris va ser una constant en el simposi. Els missatges anaven encaminats al fet que cal treballar per evitar la pressió que genera el turisme. Cal apostar per la sostenibilitat en els territoris també pel que fa al turisme cultural, amb la qual cosa la participació i la conscienciació local acaben sent determinants en la governança del turisme.

Roser Vernet, coordinadora de l'Associació Prioritat, va insistir en una participació compartida, tant en la identificació i diagnosi del problema, com en la presa de les decisions que se'n derivin. En aquest sentit, a Catalunya, la Llei dels espais agraris que tramita al Parlament podria ser una eina important. La pregunta clau de fons seria: com aconseguir que no es compri i vengui el territori, sinó que es comparteixin els seus valors amb els que venen de fora?

Mercè Folch. Periodista

Toni Orensanz. Periodista

Montse Serra. Periodista